

„VALAMI MEGREPEDT”*

HÁBORÚ, TRAUMA ÉS VESZTESÉG TOLKIEN MŰVEIBEN

ÍRTA: ALEXANDROVA ANNA (AYDIN)

Tolkien történeteiben nagyon sok ember talál fogódzkodót nap mint nap. Amikor azon gondolkodunk, miért van ez így, érdemes lehet a pszichológiától is kölcsönöznünk elemzési szempontokat. Lehetséges-e, hogy Tolkien maga is a trauma által befolyásolt írók jellemzőit mutatja? A cikkben arról próbálok képet adni, mit jelent a trauma, mi alapján köthető össze Tolkien életútjával, és mely pontokon azonosítják a trauma motívumát Tolkien kutatói a Professzor munkásságában. A cikk alapjául szolgáló előadás először az ELTE Tolkien-szemináriumon, majd a 2018-as Bolyai Konferencián hangzott el.

A tündérmese helye az ember életében: gyógyulás és menekülés

Foglalkozott-e maga Tolkien a művészet lélektani haszná-
val? Igen, ráadásul ezt tőle magától tudjuk. „A gyógyulás
(amiben benne van az egészség visszatérése és megújítása)
valaminek a visszaszerzése: a tisztánlátásé.” – írja **A tündér-
mesékről** című esszéjében (Tolkien, 1983/2006, 215. o.),
ahol kifejti, hogy az embereknek fontos maguktól különál-
lóként látni a világ dolgait, akár az általuk szeretett embe-
reket is. Ha eltulajdonítjuk és felhalmozzuk őket, többé rá-
juk se fogunk nézni. „A teremtő fantázia, mivel éppenséggel
valami egészen mást céloz (nevezetesen azt, hogy valami újat
alkosson), kitérhet a kincseskamrák kapuit, és kieresztheti
az összes bezárt dolgot, akár a kalitkába zárt madarakat.”
(Tolkien, 1983/2006, 216. o.)

Egy másik, sokak által ismert és idézett véleménye
ugyanebben az esszében bukkan fel – Tolkien szerint az,
amikor valaki történetek segítségével szökik meg az élet
problémái elől, nem feltétlenül rossz (Tolkien, 1983/2006,
218. o.): „Miért érdemelne gúnyt valaki, aki, mikor börtönben
találja magát, megpróbál kijutni és hazamenni? Vagy akkor,
hogy ha kijutnia nem sikerül, más dolgokról is gondolkodik és
beszél, mint börtönőrök és rácsos ablakok? A kinti világ nem
lett kevésbé valóságos attól, hogy a rab nem látja. A kritikuskok
rossz szót választottak, mikor így kezdték használni a mene-
külést, és ami még rosszabb, összekeverik (nem is mindig vélet-
len tévedésként) a rab menekülését a dezertőr futásával.”

A gondolatmenet egyébként nagyon hasonlít ah-
hoz, amelyet Tolkien barátja, a szintén író C. S. Lewis
(1953/2006, 232. o.) egyik hőse vezet le Az ezüsttrón
című regényben: „Tegyük fel, valóban csak álmodtuk, kita-
láltuk azokat a dolgokat. [...] Ebben az esetben azonban
nem mondhatok mást: ezek az álmok sokkal, de sokkal fon-
tosabbak, mint a valóság. Tegyük fel, az ön királysága, ez
a szénfekete bányá, ez az egyetlen, létező világ. Nos, nekem
meglehetősen gyatra helynek tűnik. Önnek nem furcsa ez?
Ön szerint gyermekek vagyunk, akik kitalálnak maguknak
egy játékot. Ám ez a négy játékos gyermek olyan képzelt

világot teremtett, amely mellett elbújhat az ön valósága. [...] [N]ekivágunk a sötétségnek, és életünk végéig keressük majd a Fennvilágot. Habár gyanítom, nem leszünk hosszú életűek, ám ez csekély veszteség, ha a világ valóban olyan tompa és fakó, ahogyan ön állítja.”

Fontos itt megemlíteni, hogy mivel mindkét szerző számára fontos volt a kereszténysége, a „valóság” és a „tisztánlátás” számukra ehhez is kapcsolódó fogalmak: arra bátorítják az olvasójukat, ne higgye el, amikor azt mondják neki, hogy csak a kézzelfogható, de korlátozott földi élet létezik.

Tudjuk tehát, hogy Tolkien úgy gondolt a tündérme-
sésekre – és ezzel bizonyára a saját történeteire is –, mint
amelyek segítenek az embernek megküzdeni a lelki gond-
jaival, és közelebb juttatják őt a világ valóságosabb megis-
meréséhez. Arról viszont talán kevesebben tudnak, hogy
a történetei megírása neki magának is nagy segítséget je-
lenthetett a fájdalmas (sőt, egyes elemzők szerint trauma-
tikus) élményeivel folytatott küzdelemben.

Tolkien hadnagy a háborúban

Több kutató is foglalkozik a háború hatásával Tolkien
életútjára és munkásságára. Mark Heberle (2008) sze-
rint a háború a trauma „második része”, a történet sokkal
előbb kezdődik: Tolkien gyermekkorában. Tolkien há-
romévesen elveszítette az édesapját, tizenkét évesen pedig
az édesanyját. Árvasága olyannyira központi része volt a
tapasztalatainak, hogy amikor tizenhat éves korában meg-
ismerkedett későbbi feleségével, Edith Bratt-tel, ez volt az
egyik közös pontjuk, amely lehetővé tette a hirtelen kiala-
kuló szoros kapcsolatukat (Carpenter, 1977/2001).

Tolkien már középiskolásként is írt verseket, amiben
fontos szerepe volt a baráti társaságának. A birminghami
King Edward Iskolában kialakult csoport tágabb tagságá-
hoz ugyan (különböző időpontokban) legalább kilenc fiú
tartozott, de a „központi mag” Tolkien és három közeli ba-
ráta – Robert Gilson, Christopher Wiseman és Geoffrey
Bache Smith – volt. A fiúk támogató barátsága segítette

Tolkient korai írói munkájában; a költő G. B. Smith volt az, aki közelebb hozta hozzá a verses formát. A társaság pedig fennmaradt azután is, hogy a négy fiú felvételt nyert Nagy-Britannia elit egyetemére – Tolkien maga az Oxfordi Egyetemre került be.

Három évvel később kezdetét vette az első világháború. Tolkiennak még egy tanéve volt hátra a tanulmányaiból, és az általános hadkötelezettség ellenére sikerült is elérnie, hogy ezt az évet még Oxfordban tölthesse (Carpenter, 1977/2001). Csak ezután következett az az időszak, amelyről később így írt (Tolkien, 1965/2008, Előszó, xxvii. o.): „A háború nyomását valóban csak az érezheti át igazán, aki maga is az árnyékába került; de ahogy múlnak az évek, úgy látszik, sokan elfelejtik, hogy akit fiatal korában ért 1914, éppoly keserves tapasztalatban részesült, mint akinek 1939-et és a következő éveket kellett átélnie. Én például 1918-ig egy kivétellel minden jó barátomat elvesztettem.”

Sokszor felmerülő szempont A Gyűrűk Ura elemzésénél, hogy vajon Középfölde országai és az azok közötti konfliktusok nem a második világháború viszonyait tükrözik-e. Ezt a feltételezést Tolkien erőteljesen elutasította. Az idézetből világosan látszik, hogy Tolkien életének legmeghatározóbb háborúja nem a második világháború (amelyben ő maga nem vett részt), hanem az első. Ennek fényében Mark Heberle (2008) azt javasolja, ha azt el is vetjük – Tolkien szándékát tiszteltben tartva –, hogy a szerző munkái bármilyen valós háború allegorikus leírásai lennének, azzal igenis érdemes foglalkoznunk, miként formálta a háború fájdalmas tapasztalata az elmét, amely létrehozta ezeket az alkotásokat.

Abból az osztagból, amelyben Tolkien szolgált, 1918-ra minden egyes ember meghalt vagy fogságba került – ő csak azért nem, mert megbetegedett, és 1916 novemberében hazaküldték Birminghambe, egy kórházba (Carpenter, 1977/2001). Három közeli barátja közül ketten, Robert Gilson és G. B. Smith, meghaltak a háborúban. Valamivel a halála előtt (egy korábbi, kockázatos bevetésre indulóban)

G. B. Smith levelet írt Tolkiennak, amelyben arra biztatta, hogy az ő esetleges halála után vigye tovább a baráti és alkotói társaságuk hagyatékát: „ha a sors úgy adná, hogy én már nem leszek, mondd ki helyettem is a szavakat, amelyeket én próbáltam kimondani” (Carpenter, 1977/2001, 87. o.). A levelet Tolkien több kutatója és életrajzírója (ld. Carpenter, 1977/2001; Praskevics és Szolovjov, 2015) is úgy tartja számon, mint ami nagy hatást tehetett Tolkienra – hiszen hangsúlyt kap benne az a szerep (egyrésről magasztos hivatás, másrésről pedig felelősség), ami a csoport túlélőjére hárul.

A középiskolás és egyetemi évek érzelmi és alkotói közössége után a háború a baráti társaság feloszlását hozta. „Most csupán egyénnek érzem magam [nem pedig a társaság tagjának] – erős érzésekkel, amelyek többek pusztán ötleteknél, de mégiscsak erőtlennek”, írta Tolkien G. B. Smithnek, miután tudomást szerzett Robert Gilson haláláról (Tolkien, Carpenter és Tolkien, 2006, 5. levél, 10. o.). Ugyanebben a levélben már-már kíméletlenül őszinte hangon töpreng azon, hogy vajon miféle nagyságot kell beteljesítenie a baráti társaságuknak. Nem lehet-e, hogy Rob

halálával szétváljak az ő sajátos nagysága és a társaság többi tagjának, magának a társaságnak a szerepe (ez pedig valami olyan, amiben Rob maga kétkedett korábban)? „A nagyság, amelyre Rob rátalált, semmiképpen sem csekélyebb – mert a nagyság, amelyre én gondoltam, és amelyet reszketve reméltem a magunkénak, értéktelen, ha csak át nem itatja ugyanaz

Kép: Joono Kujanen [deviantart.com/tulikoura]

a szentsége a bátorságnak, szenvedésnek és áldozatnak –, de másfajta.” (Tolkien, Carpenter és Tolkien, 2006, 5. levél, 9. o.) Ez a levél az olvasó számára nyersnek és nehezen érthetőnek tűnhet – sőt, láthatóan maga Tolkien is annak érzi, és csak azért tartja helyénvalónak elküldeni, mert a címzett G. B. Smith jól ismeri Tolkien szeretetét Rob iránt. Számunkra azért fontos a levél, mert rámutat, hogy Tolkien számára ez a csoport több volt baráti körnél: létezett valamiféle közös cél, amely felé a tagok együtt és külön-külön is törekedtek, bár nem feltétlenül egyezett meg mind a négyük véleménye arról, hogy mi ez a cél, és mennyire

fontos része az életüknek. (Erről Praskevics és Szolovjov (2015) ír részletesebben. A cikkem keretei sajnos nem teszik lehetővé, hogy alaposabban foglalkozzak ezzel a levéllel, amelyet azonban nagyon izgalmasnak tartok.) A társaság „arra hivatott, hogy tanúságot tegyen Istenről és Igazságról, közvetlenebb módon még annál is, hogy több életet áldoz [a tagjai életét] ebben a háborúban” (Tolkien, Carpenter és Tolkien, 2006, 5. levél, 10. o.).

Hogy ez a részben közös, részben Tolkien elgondolásaiban létező hivatástudat a háború nélkül is ilyené alakult volna, vagy éppen azért kapott fontosabb szerepet, mert Tolkiennak valahogyan fel kellett dolgoznia a baráti elvesztését – ezt a kérdést ebben a cikkben nem tudom megválaszolni. De fontos tudnunk, hogy nagyjából ez volt az a tudatállapot, amelyben a háború vége találta Tolkien: egyrészt az elszigetelődés és kontrollvesztettség élménye, másrészt pedig az erősödő meggyőződés, hogy *valamit*, ami a középiskolai baráti társaságában gyökeredzik, neki kell majd (a többiek emlékére is) szárbá szökkentenie.

A traumáról – pszichológiai áttekintés

Judith Lewis Herman *Trauma és gyógyulás* című könyvében rövid összefoglalót nyújt a trauma történetéről. A traumával akkor találkozunk először a tudomány, amikor a figyelem középpontjába kerülnek a „hisztériában” szenvedő nőbetegek (és Freud felismeri, hogy ezek a nők szexuális visszaélések áldozatai – majd, megrémülve ennek következményeitől mind a saját pályájára, mind a társadalomra nézve, visszavonja a feltételezést). „A pszichés trauma valóságát az első világháború katasztrófája kényszerítette újra a köztudatba”, írja Herman (1992/2011, 34. o.). Lassacskán kiderül, hogy a „gránátsokknak” (*shell shock*) nevezett betegség – későbbi nevén harctéri neurózis – pszichológiai eredetű, és hogy nem a jellem gyengeségét jelenti, hanem bárkivel előfordulhat, akinek úgy kell szembenéznie a halállal vagy más fenyegetéssel, hogy közben tehetetlennek érzi magát. Herman (1992/2011, 51. o.) így írja le a traumatikus helyzeteket: „Traumás reakciók akkor alakulnak ki, amikor az egyéni cselekvés hatástalan. Amikor sem a küzdelem, sem a menekülés nem lehetséges, az ember önvédelmi rendszere túlterhelődik, és működése felborul. A veszélyre adott szokásos reakciók ideiglenesen értelmüket veszítve hajlamosak arra, hogy megváltozzon és felnagyított formában jóval azután is fennmaradjanak, amikor a valós veszély már elmúlt.”

A traumák a közösségi kötelékekre is hatással vannak: egy traumatikus esemény túlélője olyan helyzetbe kerül, amelyben megkérdőjelezi a világba, és ezzel mások szere-

tebe vetett hitét. Éppen ezért van fontos szerepe a felépülésben a társas támogatásnak, amely segíthet helyreállítani ezt a bizalmat (Herman, 1992/2011, 81–90. o.).

A trauma következményeként a túlélőnél felléphet poszttraumás stressz zavar (posttraumatic stress syndrome / PTSD), ami egy szorongásos tünetekkel járó, hosszú távon tartó pszichológiai jelenség. Egyben diagnosztikus kategória, amelybe akkor tartozik bele az ember, ha adott időn keresztül adott mennyiségű, traumáról árulkodó tünetet mutat. A PTSD tünetei jelentkezhetnek azonnal a traumatikus esemény után, de akár évekkel később is (American Psychiatric Association, 2013, 276. o.).

Ha valaki traumatikus helyzetet él meg, először a közvetlen veszélyt és az ezt követő pszichológiai krízist kell elhárítani – az utóbbi akár hetekig is fennmaradhat (ld. például WAVE, 2004, 62. o.). Csak ezután következhet a terápia, amely során az illető segítséget kaphat a traumatikus élmény feldolgozásához – azáltal, hogy beépíti a többi tapasztalata közé. Ennek egy fontos, de fájdalmas lépése az esemény történetének összeállítás, elbeszélése. (Ha az olvasó a traumáról és kezeléséről szeretne bővebb információt kapni, érdemes elolvasnia Judith Herman (1992/2011) *Trauma és gyógyulás* című könyvét. A lenti dobozban három kapcsolódó, ingyenesen hívható lelki segély-vonal telefonszámát is összegyűjtöttem.)

Hugh Brogan (1989, 358. o.) az első olyan szerző, aki szerint *A szilmarilok* korai változatának (ezt ld. az *Elveszett mesék* könyvében, 1984/2011) megírása „terápia volt egy olyan elmének, amelyet megsebzett a háború, azelőtt pedig a mély bánat gyermekkorban és fiatal férfikorban”. Mint ezt a továbbiakban látni fogjuk, messze nem ő volt az utolsó, aki felvetette ezt a szempontot. Természetesen nem állíthatjuk biztosan, hogy Tolkien megfelelt a PTSD diagnosztikai feltételeinek. Arra sincs bizonyíték, hogy feltétlenül traumatikus esemény lett volna számára az első világháború. Tudjuk viszont, hogy a lövészárokháború folyamatos fenyegetettsége olyan helyzet, amelyben az ember napokon át néz szembe a halállal, és nem tud sem küzdeni, sem elmenekülni. Tudjuk, hogy magában

Krízishelyzetekre – ingyenesen hívható lelki segély-telefonszámok:

→ Magyar Lelki Elsősegély Telefonszolgálatok Szövetsége (LESZ): 116-123, <https://sos116-123.hu/>

→ Kék Vonal Gyermekkrízis Alapítvány: 116-111, <https://www.kek-vonal.hu/index.php/hu/>

→ Segélyvonal nők és gyerekek elleni erőszak áldozatainak és segítőknek (NANE Egyesület, <https://nane.hu/>): 06-80-505-101 (hétfő, kedd, csütörtök és péntek este 18 és 22 óra és szerda 12-14 óra között)

Kép: Kovács Eszter (Esztur)

Tolkienban egészen biztosan nyomot hagyott a háború, akárcsak azok a veszteségek, amelyeket hozott a számára. Tudjuk azt is, hogy Tolkien a barátai halála után felelősséget érzett, hogy „öhelyettük is” alkosson, és hogy egész életében hajtotta a vágy, hogy elmondja azokat a történeteket, amelyeket éppen a háborút követő időszakban kezdett el.

Amikor a beteg Tolkienat visszaküldték a frontról a birminghami kórházba, végre újból találkozhatott a feleségével, Edithtel, akivel a háború kezdetén épp csak anynyi idejük volt, hogy összeházasodjanak (nem tudván, találkozhatnak-e még valaha). Tolkien Edith támogatásával kezdett neki a háború feldolgozásának – és ennek szerves részeként a személyes mitológiájának, annak a történetfolyamnak, amit egész élete alatt a főművének tartott, de sohasem tudott teljesen befejezni.

A Gondolin bukása mint poszttraumás irodalom

Az első világháború számtalan író és költő munkásságára nyomta rá a bélyegét egyszerre; és mégis, állítja Aaron Isaac Jackson (2010), Tolkienet nem szokás egy lapon emlegetni kortársaival, a modernista szerzőkkel. A modernisták – például az amerikai „elveszett nemzedék” – alkotásaiban központi szerepet kap a háborúból (és a háborút propagáló értékekből, társadalmakból) való kiábrándulás; zsigeri képek és a „valódi világ” leírása jellemzi őket. Jackson (2010) azonban mellett érvel, hogy a tündérmesei forma ellenére ne gondoljunk Tolkienra úgy, mint „csodabogárra”, aki menekült a „valódi világ” problémái elől, és semmilyen formában nem adott nekik helyet a munkáiban. Akárcsak a többieket, szemléljük őt is a történeti kontextusában; ismerjük fel, hogyan formálták őt is ugyanazok az események, mint modernista kortársait, és

hogyan adott rájuk – bizonyos mértékig a kortársaihoz hasonló, bizonyos mértékben különböző – választ (Jackson, 2010). Ellentmond-e ez az értelmezés annak, ahogyan Tolkien maga beszél a menekülésről, amikor megpróbálja „rehabilitálni” azt? Nem feltétlenül: Tolkien számára a menekülés nem azt jelenti, ha valaki nem hajlandó tudomást venni arról, hogy mi történik körülötte a világban. Hanem azt, ha látja, nem ért egyet, és a gondolkodásmódjában, alkotásaiban, válaszaiban *nem ismeri el teljesnek a fennálló rend hatalmát*.

Mark Heberle (2008) az úgynevezett poszttraumás, azaz a trauma feldolgozását célzó irodalmi alkotások számos vonását véli felfedezni Tolkien munkáiban. A poszttraumás alkotás szerzője erős szükségletet érez a története elmondására, ugyanakkor képtelen eljutni a végleges változatig (Tolkien élete végéig munkálkodott *A szilmarilokon*, újra és újra átdolgozva a történeteket; sosem fejezte be teljesen a könyvet). Szembeállítva Tolkienat a többi katonából lett íróval, akikkel egy nemzedékbe tartozik, Heberle (2008) kiemeli, hogy az általuk gyakran használt ironikus és kiábrándult hangnem Tolkienra nem jellemző: az ő hangvétele, ha nem is mindig reményteljes, de sohasem nyilvánítja értelmetlennek a küzdelmet az értékes dolgok védelmében. Középfölde háborúi láthatólag nem egyenlőek azokkal a háborúkkal, amelyekben ő maga részt vett, a témák ennél sokkal átvittebb értelemben árulkodnak a szerző háborús élményeiről. Sőt, ahogy múlik az idő, Tolkien átírásai során a történetek hangsúlyai egyre emelkedettebb, „kozmoszabb” szintre kerülnek. Ezért Heberle (2008) megkülönböztetett figyelmet szentel a Gondolin bukásáról szóló történet első szövegváltozatának, amelyet Tolkien közvetlenül a frontról való kijutás után írt meg, és ahol a mi világunk első világháborúja talán a leginkább szó szerinti értelemben szivárgott át Középföldre.

Ebben a mesében a rejtett tünde várost megostromolják Melkó (később Melkor vagy Morgoth), az első Sötét Úr seregei. A történet különféle változatait nemrégiben rendezte össze és adta ki *Gondolin bukása* (2018/2019) címen Christopher Tolkien, a szerző fia; ugyanezek a történetek az *Elveszett mesék* könyvében (1984/2011) is szerepelnek. A legkorábbi szövegváltozatban a Sötét Urat olyan sárkányok szolgálják, amelyek inkább gépek, mint élőlények. Ez egyrészt arról árulkodik, hogy Tolkien mekkora ellenszenvvel viseltetett a gépesítés iránt: mesterséges, Melkó által összetákoltt lényeket állít szembe Gondolin élő, teremtett és természetes módon született hőseivel. De, amint azt többen is kiemelik Tolkien kutatói közt (Garth, 2003 és Croft, 2004), a „roppant fémférgek”

(Tolkien, 1984/2011, 483. o.) egészen konkrétan az első világháború új fegyverére, a tankokra emlékeztetnek.

Tolkien „mesterséges mitológiája” kezdetben emberléptékűbb és személyesebb, mint a későbbi változatokban (Heberle, 2008). Ez abban is megjelenik, hogy kezdetben létezik egy közvetítő szereplő az olvasó és a le-tűnt időkről mesélő tündék között, aki végighallgatja ezeket a meséket, majd a tündék történelmének aktív részese-vé is válik: Eriol.

Eriol, akárcsak Tolkien műveinek egy másik korai és kulcsfontosságú alakja, Eärendil, elveszítette a szüleit – Eriol egyenesen egy támadásban, amire Heberle (2008) úgy tekint, mint Tolkien két fontos traumájának, a szülei halálának és a háborúnak az összekapcsolására. Eriol neve annyit tesz, „aki egyedül álmodik”; tehát a történet főhőse egy olyan szereplő, aki egyedül utazik, egyedül álmodik, és egyedüli emberi hallgatóként részesül a tündék történeteiből. Az útja talán éppen azt a célt szolgálja, hogy fel tudja dolgozni a szülei halálát. A történet végére nem csak a tündék hagyatéka és az olvasó, hanem a tündék hagyatéka és Anglia egész népe között válik közvetítővé, hiszen Tolkien eredeti tervei szerint a könyv Anglia mitológiája, és Eriol az angolok őse. Heberle (2008) szerint Eriol alakja az, amelyik a leginkább emlékeztet Tolkienra magára; Eriol magányos útkeresését úgy elemzi, mint Tolkien metaforikus modelljét a helyrehozhatatlan veszteség számba vételére (hiszen Eriol a Tűnt Játék Kis Házában tesz látogatást) és a háború okozta sebek begyógyítására.

A későbbi szövegváltozatokban Eriol már nem szerepel. Akik a továbbiakban a leginkább átveszik a szerepét, azok a tünde krónikások, akik *A szilmarilok* kerettörténete szerint az eseményeket feljegyezték. Megmarad azonban az egész történetfűzért átható gondolat, hogy nagyon értékes dolgok vannak épp elveszőben. Ez a fajta keserű veszteségérzet, amit *A Gyűrűk Urából* is ismerhetünk, emlékeztetheti az olvasót arra, mennyire ismerős a szerző a veszteség természetével. „Mert ez a dolgok rendje: rátalálni és elveszíteni, mint ahogy azok érzik, akiknek csónakját a rohanó víz sodorja. De én azt mondom, áldott vagy te, Glóin fia, Gimli, mert a magad akaratából szenvedtél vereséget [...] s legalább az a jutalmad mindig megmarad, hogy Lothlórien emléke tiszta és mocsoktalan a szívedben, soha meg nem fakul, sem meg nem áporodik...” (Tolkien, 1954/2008, 564. o.)

Mit veszítettünk el a Gyűrűháborúban?

A Gyűrűk Ura helyszíneinek jelentős része vagy jelenlegi, vagy egykori csatamező. Molly Hall (2014) többek közt

ezeket a helyszíneket veszi alapul, amikor azt vizsgálja, hogyan jelenik meg a Tolkien által megismert háború és a természeti környezet viszonya a regényben. Az első világháború abban különbözött a korábbi háborúktól, hogy nagyrészt lövészárkokban zajlott, folyamatos fenyegetettségben, ugyanakkor gyakran tehetetlen várakozásban. A brit lövészárkokat ideiglenes ott-tartózkodásra szánták, de a háború hosszabbnak bizonyult, mint gondolták; ennek eredményeképp a csapatok nedves, fertőzésveszélyes árkokban állomásoztak (Fussell, 1975). Egy másik új jellemzője ennek a háborúnak az volt, hogy sokkal szélesebb körben vetettek be harci gépeket, mint korábban. A tankok, bombák és mérges gázok azelőtt sohasem látott sérüléseket hagytak az emberek testén – és a föld testén is. A katonáknak, akik végignézték, hogyan alakítják át a tájat a lövészárkok és a harci gépek, a háború megváltoztatta a természetről, ember és természet viszonyáról alkotott képét. Hall (2014) amellett érvel, hogy a háború túlélői úgy érezhették, a tájat velük együtt sebezte meg a háború, és hogy a háború egyben el is választotta őket a természeti világtól.

Ebben a megvilágításban az, hogy Tolkien regényeiben a szereplők egy oldalon harcolnak a természet megismerésével alakjaival (például az entekkel), a szerző abbéli szándékát mutatja, hogy létrehozzon egy olyan világot, ahol ez a szétszakadás visszaállítható (Hall, 2014). Ennek egy másik izgalmas példája (Long, 2005, idézi Hall, 2014) a Holtláp, amelynek képében „Tolkien olyan háborús emlékművet alakított ki, amelyben a táj magába zárja

Kép: Pins Hae [deviantart.com/pinshae – CC BY-NC-ND 3.0]

a háborús traumát; mind az emberit, mind az ökológiát” (Hall, 2014, 37. o.).

És a regény éppen azért nem ér véget a háborúval, mert a háborúnak elemi része a visszatérés – habár, mint ahogy azt Frodón látjuk, valójában lehetetlen visszatérni. Hozzátartozik az is, hogy a túlélő megkísérli elbeszélni a háborút, habár az valójában elbeszélhetetlen. (Frodó számára feltehetőleg ugyanazt jelenti a Nyugatvégi Piros Könyv, mint Tolkien számára a háború után megírt első történetek, köztük a Gondolin bukásáról szóló mese.) És a háborúhoz hozzátartozik a régi sebekkel való küzdelem, a folyamatos emlékeztető arról, hogy valami visszavonhatatlanul elveszett. Tolkien ugyanazokra a kérdésekre keresi a választ, mint kortársai (és a modernitás általában véve). Ugyanazokat a töréseket kísérli meg áthidalni, ha más eszközökkel is; kortársaihoz hasonlóan tanúságot tesz arról, hogy az első világháború utáni ember már nem képes egynek hinni a saját nézőpontját a világ objektív valóságával (Hiley, 2011). A fő veszteség, állítja Hall (2014), a tájjal még egységet képező mesebeli szereplők eltűnése Középföldéről – mint ahogy az megjelenik a tündék elhajózásában.

Tolkien fő alkotása, *A szilmarilok* köré épülő mítoszfüzér talán éppen ugyanezért maradt befejezetlen (és befejezhetetlen); ezért kellett végül számtalan egymásból építkező változatát kiadni. Ha Tolkien nem próbáljuk leválasztani a történeti kontextusáról, felismerhetjük benne a háború tapasztalata által formált szerzőt, aki újra és újra nekirugaszkodik ugyanannak a hatalmas munkának. Ennek a munkának a tétje is hatalmas: összekapcsolódik az elesett barátok örökségével, akárcsak az ember és az őt körülvevő világ közti repedésekkel. Tolkien alkotásai sokunknak segítettek a saját küzdelmeinkben. Talán részben azért tudják betölteni ezt a szerepet, mert akinek a tollából származnak, pontosan tudta, mit jelent a háború és a veszteség.

*A cím Tolkien egy leveléből származik (Tolkien, Carpenter és Tolkien, 2006, 5. levél, 10. oldal).

Források:

- American Psychiatric Association [Amerikai Pszichiátriai Társaság] (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, 5. kiadás. Washington, DC és London: American Psychiatric Publishing.
- Brogan, H. (1989). Tolkien's Great War. In G. Avery, J. Briggs (szerk.), *Children and Their Books: A Celebration of the Work of Iona and Peter Opie*, 351–367. New York: Oxford UP.
- Carpenter, H. (1977/2001). *J. R. R. Tolkien élete. Ember a mű mögött*. Budapest: Ciceró.

- Croft, J. B. (2004). *War and the Works of J. R. R. Tolkien*. Santa Barbara, CA: Praeger.
- Fussell, P. (1975). *The Great War and Modern Memory*. Oxford: Oxford UP.
- Garth, J. (2003). *Tolkien and the Great War. The Threshold of Middle-earth*. Glasgow: HarperCollins.
- Hall, M. (2014). *J.R.R. Tolkien's The Lord of the Rings: Modernist Fantasy, Ecology, Trauma, and the Great War*. University of New Hampshire (szakdolgozat).
- Long, R. (2005). Fantastic Medievalism and the Great War in J.R.R. Tolkien's *The Lord of the Rings*. In Chance, J., Siewers, A. K. (szerk.), *Tolkien's Modern Middle Ages*. New York: Palgrave Macmillan.
- Heberle, M. (2008). The Shadow of War. Tolkien, Trauma, Childhood, Fantasy. In A. Immel, E. Goodenough (szerk.), *Under Fire: Childhood in the Shadow of War*, 129–142. Detroit, MI: Wayne State University Press.
- Herman, J. (1992/2011). *Trauma és gyógyulás. Az erőszak hatása a családon belüli bántalmazástól a politikai terrorig*. Budapest: Háttér.
- Hiley, M. (2011). *The Loss and the Silence: Aspects of Modernism in the Works of C.S. Lewis, J.R.R. Tolkien, & Charles Williams*. Zurich: Walking Tree.
- Jackson, A. I. (2010). Authoring the Century: J. R. R. Tolkien, the Great War and Modernism. *English*, 59 (224), 44–69, doi:10.1093/english/efp040
- Lewis, C. S. (1953/2006). *Az ezüsttrón*. Budapest: M&C.
- Tolkien, J. R. R. (1954 [első angol kiadás] / 1965 [második angol kiadás] / 2008 [hivatkozott magyar kiadás]). *A Gyűrűk Ura. A Gyűrű Szövetsége*. Budapest: Európa.
- Tolkien, J. R. R. (1983/2006). *Szörnyek és ítések*. Szeged: Szukits.
- Tolkien, J. R. R., Carpenter, H. (szerk.), Tolkien, C. (szerk.) (2006). *The Letters of J.R.R. Tolkien*. Glasgow: HarperCollins.
- Tolkien, J. R. R. és Tolkien, C. (szerk.) (1984/2011). *Elveszett mesék könyve*. Budapest: Cartaphilus.
- Tolkien, J. R. R. és Tolkien, C. (szerk.) (2018/2019). *Gondolin bukása*. Budapest: Magvető.
- Praskevics, G. M, Szolovjov, Sz. V. (2015). *Tolkien*. Moszkva: Molodaja Gvardia.
- WAVE – Women Against Violence Europe [Európai Nők az Erőszak Ellen] (2004). *El az erőszaktól! A menhelyek felállításának és fenntartásának minőségi standardja*. Magyar vált.: NANE Egyesület. Elérés: http://nane.hu/wp-content/uploads/2016/03/el_az_eroszaktol.pdf. Letöltve: 2019. 11. 15.

Dokumentumfilm Tolkienről és az első világháborúról:

Tolkien's Great War: <https://vimeo.com/110810980>

ROVATVEZETŐ: MERVAY BENCE (ORAND)